

LAMBDA NORDICA

3, 2008

KARIN LINDEQVIST är jur. kand. och fil. mag. i litteraturvetenskap och historia, skribent och översättare. Hon har översatt bland annat Patricia Highsmiths, Judith Butlers och Angela Carters böcker. Mellan 1985 och 1997 drev hon Kvinnobokhandeln Medusa i Stockholm.

LISBETH STENBERG är fil. dr. i litteraturvetenskap och bibliotekarie. Avhandlingen 2001 handlade om Selma Lagerlöfs tidiga författarskap. Resultatet av ett VR-projekt hon därefter genomfört är under utgivning vintern 2009 på Normal förlag, *I kärlekens namn... Människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturredakter 1881–1909*. Hon har initierat och deltagit i förberedelser inför en vetenskaplig utgivning av Selma Lagerlöfs skrifter. Ett projekt som hon dock inte längre ingår i. Hon är idag verksam som bibliotekarie.

Farlig forskning.

Intervju med Lisbeth Stenberg om motståndet mot queerfeministiska läsningar av Selma Lagerlöf

KARIN LINDEQVIST

Du disputerade 2001 på avhandlingen En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap i vilken du presenterar en i många stycken helt ny läsning av tidiga texter, samt en hel del ännu opublicerade ungdomsdikter.

Selma Lagerlöf är ju en av Sveriges mest kända och lästa författare, en av de få som nått världsrykte. Hon bidrog själv till det nationella projektet, till konstruktionen av identiteten svensk, och hennes person har blivit en nationalsymbol. Med sina stora framgångar har hon varit en förebild för kvinnliga författare och kvinnorättsförespråkare. Nytolkning av ett sådant känt författarskap borde väckt stort uppseende och debatt. Men debatten tycks ha uteblivit bland forskare. Vad tror du det kan beror på?

Rädsla och okunnighet. Tyvärr var det knappast någon som var nyfiken på de nya perspektiv jag försökte öppna. Jag har sedan avhandlingen kom och fram till idag nästan enbart mötts av tystnad. Det har funnits ett motstånd men det är ingen, förutom Birgitta Holm, som i forskningssammanhang direkt gått till motangrepp. Det som gjorts för att förhindra den problematisering av heteronormativiteten som var mitt syfte med avhandlingen har mest skett bakom kulisserna. Jag har nu lärt mig att det är så det går till i dessa forskningssammanhang. Tystnaden råder men bakom en fasad av polerad borgerlighet pågår ofta en intensiv aktivitet.

Vad gjorde att du bestämde dig för ditt avhandlingsämne?

Jag hade läst Birgitta Holms och andras analyser av Lagerlöfs texter och insåg att med de teoretiska verktyg som de använde kunde aldrig kvinnors betydelse för

kvinnor bli synlig. Julia Kristevas och psykoanalysens teorier kunde aldrig uppfatta t.ex. vad som händer mellan jaget och den andra unga kvinnan, Cypris, i dikten »Marknadsbalen«. Jag sökte andra tolkningsramar som inte var bundna till psykoanalysens familjetriangel och som inte alltid bara resulterar i att »den andra kvinnan« är en fördubbling av jaget.

Du skriver i inledningen till din avhandling att du vill visa på de betydelser och spänningar som framkommer när Lagerlöfs texter sätts i relation till kontexter de tidigare inte satts i samband med. Kan du förklara lite närmare?

Lagerlöf levde i en brytningstid när kärleken s.a.s. började sexualiseras. En ny vetenskap, sexologin, växte fram och undersökte, klassificerade och benämnde begäret. Man började dra upp tydliga gränser mellan normalt och onormalt, mellan önskvärt och inte önskvärt sexuellt beteende. Heterosexualiteten blev en viktig ingrediens i könet, så att olikkönat begär var en nödvändig förutsättning för att vara en »riktig« kvinna, en »riktig« man, en mogen individ. För kvinnor som levde med andra kvinnor innebar detta att de blev tvungna att granska sina relationer i nytt ljus. Tidigare »oantastliga« förhållande misstänkliggjordes och angreppen mot ogifta kvinnor ökade. Författare som Strindberg målade som bekant upp en avskräckande bild av »mankvinnan«, tribaden, den monstros onaturliga kvinnan.

För Lagerlöfs del innebar det att den värld av kvinnogemenskap hon mött under uppväxten, studietiden i Stockholm och bland sina kollegor under sina år som lärarinna i Landskrona, inte längre var självklar. Hur skulle hon förstå sina egna känslor för andra kvinnor? Det var inte möjligt att skildra ett kvinnligt samkönat begär direkt och en viktig del av avhandlingsarbetet var just att visa hur Lagerlöf skrev i förklädnader, hur hon med hjälp av olika könsöverskridande strategier bearbetade frågor om identitet och begär. Om man ställer sådana frågor framträder helt nya nivåer i Lagerlöfs texter.

Några år innan din avhandling kom ut skrev Svante Norrhem en artikel om Lagerlöf-forskningen i vilken han urskiljer fyra olika typer av förhållningssätt hos skribenter

1933

Höst

Lagerlöf fyllde 75 år. Hon fick förfrågningar om uttalanden och bidrag av alla de slag. Det tog kraft från flera stora projekt som hon påbörjade men aldrig avslutade. Höst, en samling berättelser, samt en

utgåva av hennes Samlade skrifter utkom detta jubileumsår.

i press och forskning till Lagerlöfs samkönade begär. Han kallar dem accepterarna, förtigarna, förnekarna och de ointresserade (Norrhem 1997). Kan du känna igen dem från receptionen av din avhandling?

Avhandlingen möttes, som jag redan sagt, av ett påfallande ointresse inom forskarvärlden i stort. Det är märkligt att få tycks inse att det inte är fråga om ett rent biografiskt fokus, om att plocka fram och gotta sig åt intrikata detaljer ur en författares privatliv. Det intressanta ligger givetvis i Lagerlöfs förhandlingar med rådande normer, med den heteronormativitet som håller på att etableras i hennes samtid och hur detta kan avläsas i hennes författarskap. Och inte minst i hur hennes marginaliserade position i ett patriarkalt och könsopolariserat samhälle, som kvinna som älskar kvinnor, påverkat henne, och gett henne en utanförposition.

Vad som kan sägas ha skett är att de som förnekar och de som utger sig för att vara ointresserade tydligare har formulerat varför de är det. De kallar det att privatisera att nämna kvinnors betydelse i Lagerlöfs liv. Det finns en skygghet inför att ta med denna aspekt av författarens liv i analysen, en tveksamhet som knappats finns när det gäller författare som haft relationer med personer av det andra könet, t.ex. Maria Wine, Moa Martinson och Sonja Åkesson.

En ny, femte kategori har dessutom växt fram, som man skulle kunna kalla frossarna. För dem är Lagerlöfs lesbiskhet en spännande huvudsak, en pikant aspekt och hennes personliga förhållandena blir intressantare än hennes verk. Precis som hos de ointresserade förblir dock sexualiteten kvar i den privata sfären.

Det viktiga är således inte att undersöka vem som gjort vad med vem utan den betydelse en kvinnlig känslvärld hade för Lagerlöf, hur inspirationen och stimulansen, konflikterna och hänsynstaganden som hennes relationer med kvinnor medförde bearbetas i hennes texter.

I en stor artikel i DN 2001, två månader innan du disputerade, varnade Birgitta Holm med direkt hänvisning till dig och Kerstin Munck för en queerteoretisk läsning av Lagerlöf. En sådan skulle enligt Holm leda till »enögdhet«. Det är svårt att inte tro att artikeln var en direkt markering mot din avhandling. Kan du kommentera detta?

1940

den 16:e mars

»Selma Lagerlöf dog i Elkanrummet på Märbacka, omgiven av Sophies tavlor och möbler. Vid hennes dödsbädd satt tillsammans med Gerda den trogna Valborg. Ett triangelndrama var slut.« Ying Toijer-Nilsson avslutar med denna kom-

mentar En riktig författarhustru, ett urval brev från Selma Lagerlöf till Valborg Olander.

Holms artikel är ett ovanligt tydligt exempel på den rädsla för queerteori och lesbisk feministisk teori, som finns hos somliga forskare.

När Holm trädde till försvar för Lagerlöf mot enögda läsningar kan man ta Holms egen text och strategi i offentligheten som ett exempel på kampen om tolkningsföreträde.

Holm målade upp en tredelad hotbild. I P.O. Enquists *Bildmakarna* blir faderns alkoholism det som får förklara det mesta i författarskapet, för Henrik Wivel är det en »bindning« till fadern. När Holm skulle beskriva det tredje hotet skrev hon: »Det svar som queerforskningen ger är homosexualiteten.« Holm pekade främst på två artiklar, en av mig och en av Kerstin Munk, texter som då nästan var de enda försöken att inom forskningen att bryta den enögdhet Holm själv visade. Jag anser att hon avgränsat sitt synfält genom att ständigt återkomma till en heterosexuell »familjetriangel« som modell för förståelse. När så Holm frammanade ett enormt queer-spöke blev hennes sätt att reagera en parallell till hur feministisk forskning ofta behandlats av könsblinda forskare inom universitetsvärlden. Där har feministiska perspektiv blivit närmast en fantom-hotbild. Vad som pågår inom kunskapsproduktionen vid universiteten är ju inget unikt, motstånd är snarare regel än undantag då någons privilegier, i detta fall tolkningsföreträdet, hotas – och förenklas och likformas till något som »queer-forskning«. Att rädslan för feministiska perspektiv är så stor som den är i världens mest jämställda land skulle i sig behöva utforskas och diskuterat brett. Men vad var det som skrämde Holm?

Selma Lagerlöf skrev så sent som 1934 att hon upplevde kritiken då *Gösta Berlings saga* utkom 1891 som en vingklippning. De dominerande manliga kritikerna reagerade då för att försvara sina positioner och därmed sin rätt att bedöma vad som skulle vara kännetecknande för god litteratur. Lagerlöf såg sig efter debuten tvungen att ändra sitt skrivsätt. Den genomgång jag gjort av mottagandet visar att *Gösta Berlings saga* även recenserades av en rad kvinnor och att de, som befann sig på marginalen, kunde och ville ta till sig det Lagerlöf skrev på ett helt annat sätt än de dominerande manliga kritikerna. Kvinnliga kritiker var medvetna om det maktspel som pågick på det litterära fältet. På tal om de estetiska normer, som vissa bedömare förväntade att Lagerlöf skulle röra sig inom, skrev Anna Branting under signaturen René i *Socialdemokraten* den 14 februari 1891:

Man talar ej om hur rosorna kunde ha suttit på en vild törnbuske, hvilket lopp bäcken borde haft, då den kväller fram ur sin källa. Rosorna knoppas

där de knoppas, slå ut och dofta utan stadgar, och bäcken hoppar och porlar utan att be någon ordningsman om lof.

Tyvär blev det inte de kvinnliga kritikernas förståelse av Lagerlöfs texter som traderats inom litteraturhistorieskrivningen. Där har Lagerlöfs författarskap ofta reducerats med hjälp av en privatisering. När Holm gick till angrepp i DN tyckte jag mig ana en ordningskvinna som vill städa upp inom den feministiska litteraturvetenskapen. Nu gällde det rätten att bedöma vad som är rimliga tolkningar och naturligtvis med alla medel försvara sin egen position.

Mitt queerfeministiska bidrag till Lagerlöf-forskningen är ett försök att öppna ett mellanrum för att diskutera en tredje möjlighet mellan det kategoriserande och den önskan att vidmakthålla ordning som kan komma både från feminister och antifeminister inom universitetsvärlden. I min avhandling sökte jag inte strid utan jag hoppades att Birgitta Holm och andra ville ta till sig det vi, som har andra utgångspunkter, utifrån mycket marginella positioner, då för första gången i vårt land börjat formulera. En dialog skulle kunna fortsätta att fördjupa insikterna i hur Lagerlöf estetiskt gick till väga, både för att överskrida låsta samtidsnormer och uttrycka nya erfarenheter.

Jag skrev ett svar i linje med ovanstående, som DN:s redaktör först sa de skulle ta in. Birgitta Holm skulle ges möjlighet att svara men hon ville inte, för hon trodde enligt redaktören att det ändå skulle bli debatt när avhandlingen kom. Redaktionen beslutade då att inte publicera mitt inlägg. Redaktören lovade dock att avhandlingen skulle recenseras i DN. Det skedde inte. I SvD hade en recensent vidtalats men istället för henne fick Birgitta Holm recensera min avhandling där.

Det är ett problem när en forskare vill ta »patent« på ett författarskap, då blir det inget utrymme i kulturdebatten för alternativa röster.

Holm gick även till angrepp vid föreläsningar då hon talade om »lesbisk fundamentalism« inom Lagerlöfforskningen. Uppenbarligen har somliga mycket investerat i sina respektive bilder och motståndet mot förändringar blir således hårt. Särskilt märkligt är som sagt motståndet från feministiska forskare som man tycker borde välkomna läsningar som fördjupar kunskapen om skrivande kvinnors strategier och villkor. Det är förbryllande att detta perspektiv är så hotande att det måste avvärjas, städas undan med så kraftiga metoder och överord. Givetvis är det inte någon som hävdar att alla Lagerlöfs texter egentligen handlar om bearbetningar kring identitet och begär. Men somliga handlar faktiskt om det, och det är att göra Lagerlöf som författare orätt att bortse från det.

Bland de invändningar som rests mot den läsning du och andra gör är att den är anakronistiskt. Det hör till vår tid att benämna, begreppen fanns inte, alla skrev så passionerat i brev kring förra sekelskiftet o.s.v. I en artikel citerar du dock ett brev från 1887 till Anne Charlotte Leffler från en vän och i brevet förekommer inte bara ordet »lesbisk« utan egenskapen påförs dessutom »utom alla tvifvel« en gemensam vän de diskuterar (Stenberg 1998, s. 9). Här finns alltså inte bara en medvetenhet om att det finns vissa kvinnor som är lesbiska utan även en klar uppfattning om vad som karakteriserar dessa, hur man känner igen dem. Kan du kommentera?

Både Leffler och hennes väninna rörde sig i de översta kulturkretsarna även på kontinenten. Där uppsnappade de, liksom Strindberg, tidigare än andra i Sverige ett nytt sätt att se på den vänskap och intimitet mellan kvinnor som varit möjlig inom ramen för en syn på borgerliga kvinnor som moralens väktare utan starka fysiska begär. Just hur denna nya syn ger utslag hos en individ är vad jag försöker visa utifrån Lagerlöfs tidiga brev till Elkan och hennes med dessa samtida texter. Sophie Elkan var även hon en världsdam och hade mött dessa nya idéer. Lagerlöf, som kom från landet, hade med sig en äldre, mer tillåtande syn på vänskap mellan kvinnor.

I sin artikel citerar Norrhem ett mycket märkligt uttalande av Per-Ove Olsson, en kommentar till ett fotografi av den åldrade Lagerlöf och Valborg Olander. Olsson skriver att när man ser det »känns tanken på avancerade lesbiska lekar något sällsam«.

Tror du att motståndet du talat om delvis kan beror på att likakönet begär är så klart associerat till sexualitet, att om man erkänner att Lagerlöf älskade andra kvinnor tvingas man genast konfrontera bilden av en sexualiserad person. En position som alltid är problematisk för kvinnor och i synnerhet för symbolen Selma Lagerlöf, landsmodern, o.s.v.?

Ja, jag tror du har rätt där. Jag är inte ute för att sätta en stämpel av sexualitet på bilden av Lagerlöf. Sexualisering är en fallgrop som alla kvinnor riskerar att hamna i. Mitt projekt är emancipatoriskt och dess syfte är förändrande. Vi måste se och bedöma alla människor enligt samma måttstock. Det sker idag varken i forskning eller media. Det är relationers innehåll som bör vara avgörande. Våld och förtryck måste minska medan relationer som ger stöd och utrymme för mänsklig växt inte bör stämplas som avvikande och fel. Människosynen är central för mig. Lika värde och lika behandling förstår vi idag som målet i en demokrati men vi är långtifrån där. Jag hade hoppats på stöd från fler för att fördjupa bilden av Selma Lagerlöf. Det hade kunnat vara ett sätt att visa hur just en

sexualisering och en heteronorm hjälpt till att hålla tillbaka både kvinnor och män under hela 1900-talet.

Det finns en hel del opublicerade texter av Lagerlöf, inte minst alla de olika typer av ungdomsdikter, lekfulla ramsor, sonetter till kamrater och liknade, som du analyserar i din avhandling. Texter du menar visar en medveten författare i vardande, visar att Lagerlöf s.a.s. övar sina färdigheter i skrivandets konst. Hur ser du på möjligheterna att de blir utgivna?

Jag vet inte. Jag var med och initierade och arbetade för en vetenskaplig utgåva av Selma Lagerlöfs skrifter. Nu har andra tagit över och tyvärr tror jag inte att det kommer att bli vad jag hade önskat. Om det går att finna en finansiering för projektet blir det troligtvis innehållsmässigt mycket traditionellt. Tekniken förnyas men grundläggande perspektiv står kvar – Lagerlöf blir behandlad som vilken manlig författare som helst. Eller kanske inte ens det.

Vilka riktningar skulle du vilja se Lagerlöfforskningen ta i framtiden?

Mina visioner om utgivningsprojektet var att Lagerlöfs författarskap och texter skulle ses ur ett brett kontextuellt och könskritiskt, tvärvetenskapligt perspektiv. Det kunde då ha blivit ett viktigt bidrag till humanistisk forskning i Sverige och internationellt unikt. Utgivningen av Henrik Ibsens verk i Norge är ett exempel på ett nytt, mer kontextinriktat sätt att arbeta med utgivningar. Till det skulle i Lagerlöfs fall läggas problematiseringar av både kön och sexualitet. Nu handlar det väl om att hoppas att några projekt kan få utrymme inom forskningsrådets allt mindre bidrag till enstaka forskare.

Källförteckning

Holm, Birgitta, »Texten talar dubbelt«, *DN* 2.3 2001.

Norrhem, Svante (1997), »Hur kunde Selma skildra kärleken så passionerat«, *lambda nordica*, nr. 3, 1997, s. 37–51.

Stenberg, Lisbeth (1998), »>en lifsmakt för kvinnan«. Hur en begynnande diskurs om relationer mellan kvinnor tystnar under 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt«, *lambda nordica*, nr. 2, 1998, s. 6–32.

— (2001), *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*, Göteborg 2001.

Selma Lagerlöf dramatiserad för TV

Sveriges Television kommer under julen 2008 att sända en dramatisering med motiv från Selma Lagerlöfs liv. Rollbesättningen är stjärnspäckad. Selma Lagerlöf spelas av Helena Bergström, Sophie Elkan av Alexandra Rappaport och Valborg Olander av Ingela Olsson.

Författare till manus är Åsa Lantz. Hon har utgivit flera romaner och har även tidigare skrivit manus till TV-serier, t.ex. »Solisterna« som vunnit Prix Europa. Hon är bosatt i Göteborg. Iambica har ställt några frågor till henne:

Vilket är ditt förhållande till Selma Lagerlöf?

Från min barndom minns jag att min mormor beundrade Selma Lagerlöf och det låg något av Nils Holgerssonstämning över hennes hem.

Själv blev jag inte fångad av Selma Lagerlöf förrän jag läste litteraturvetenskap i Göteborg och mötte *Kejsaren av Portugallien*. Den texten formligen slog mig till marken. När sen breven blev offentliga minns jag att det gick ett surr genom offentligheten. Jag läste brevväxlingarna med stort intresse när de kom i bokform.

Hur kom det sig att det blev du som skrev manus till TV-serien?

Det var flera saker som låg bakom att jag tog initiativ till att göra en TV-serie om Selma Lagerlöf. När jag för cirka fem år sedan hörde att Sveriges Television beslutat att göra ytterligare en serie om Strindberg kände jag att nästa produktion av denna typ borde handla om Selma Lagerlöf.

Även egna personliga skäl har funnits med. Jag har två döttrar som nu är 13 och 15 år gamla. De läser stötvis, som unga gör. Jag skulle vilja att de kunde hitta fram till våra viktiga svenska författare. Jag ville att mina döttrar och jag skulle kunna möta Selma Lagerlöf tillsammans i t.ex. en TV-produktion. Samtidigt hade jag just blivit osams med en väninna som stått mig nära och jag upplevde starka känslor i något som kunde förstås som en triangelrelation. Med allt detta surrande i huvudet begav jag mig ut på en joggingrunda. Plötsligt fick jag idén. Jag ville skriva om Selma och hennes relationer till sina väninnor.

Jag hade ju tidigare skrivit för TV så jag kontaktade Magdalena Jangard som då var produktionschef för drama i Göteborg. Hon tänkte direkt på förslaget.